

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 130.1+141+171+177

DOI 10.35423/2078-8142.2024.1.1.5

Я. В. Любивий,

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна

e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

РОЗУМІННЯ СТРУКТУРИ ДОСВІДУ У КЛАСИЧНОМУ ПРАГМАТИЗМІ ТА ПОДОЛАННЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Сучасна глобальна економічна, кліматична й військово-політична криза, що край загострилася після 24.02.2022, засвідчує, що у світі завершується доба Постмодерну й постправди і прискорюється кардинальна трансформація суспільства. Постмодерністська філософія не спроможна відповідати на виклики сьогодення, позаяк вона всю повноту пізнавального й практичного досвіду зводить до досвіду лінгвістичного, а життєву практику – до саморефлексивних актів самореференції, деконструкції, реінтерпретації, тобто різних процедур мовної гри. Такий підхід не дає людині можливості активно покращувати ситуацію у суспільстві в умовах глобальної кризи. На протизагу цьому класичний прагматизм реалізує основні запити філософії постмодернізму стосовно: уникнення постулювання трансцендентальних цінностей; відмови, на відміну від метафізики, від привілейованої пізнавальної та ціннісної позиції; непокладання на гранднаративи, котрі є підставою неоколоніалізму; а також віднаходження способів діяти у ситуаціях відсутності абсолютної істини (Л. Хікмен). Проте, прагматизм, крім реалізації запитів філософії постмодернізму, спирається на всю повноту когнітивного й практичного досвіду людини, не спрощуючи структуру останнього. Прагматизм висуває гіпотези відносно картини світу

та моделей, алгоритмів і способів власної діяльності людини, експериментально перевіряє їх ефективність у досвіді пізнавальної й практичної діяльності за допомогою зворотних зв'язків, що дає змогу запропонувати нові, більш релевантні гіпотези щодо реальності як такої та моделей, алгоритмів і способів цієї діяльності. Реалізуючи запити філософії постмодернізму, прагматизм водночас долає звуження структури досвіду людини лише до лінгвістичного і у цьому сенсі є пост-постмодернізмом. Прагматизм розглядає мораль як чинник, який щільно вплетений у діяльнісний досвід людини і має як суб'єктивний, так і об'єктивний виміри, що втілюється у об'єктивний результат і сприяє реалізації важливих для людини цінностей – безпеки, добробуту, здоров'я, задоволеності життям. Моральні настанови та цінності, притаманні індивідам, агрегуються як гіпотези у процесі вироблення спільного рішення у їхній дискусії та взаємодії, оцінюються у результаті сумісної діяльності як своєрідного експерименту зі зворотнім зв'язком і стають звичкою (формою, алгоритмом і способом діяльності). Звички є не лише інструментом діяльності, а й інструментом оцінювання результатів діяльності і є передумовою як виробництва засобів існування людини, так і створення більш досконалих інноваційних суспільних відносин. Прагматизм спирається на життєвий досвід людини та експериментальну науку і є продуктивною гуманістичною концепцією, що сприяє свободі й добробуту людини. Коли суспільство перебуває у ситуації цивілізаційної трансформації, що супроводжується екологічними катастрофами та війнами, прагматистський підхід є досить ефективним. У даній ситуації суспільство має зосередити максимум можливих ресурсів на виживанні, а також творчому розвитку тих індивідуальних та інституціональних можливостей, що сприяють його життєздатності, зберігають ідентичність та забезпечують свободу людини.

Ключові слова: прагматизм, постмодернізм, досвід, структура досвіду, практична діяльність, мораль, війна.

Після 24.02.2022 для більшості громадян демократичних країн стало очевидним, що у світі відбувається кардинальна цивілізаційна трансформація, яка змінює поступ історії і є аналогічною за значенням, але набагато масштабнішою за впливом, ніж аграрна

революція (Ю. Н. Харарі) [4, с. 107], епохальні зміни «вісьового» часу (К. Ясперс) [8, с. 6] та індустріальна революція. Інноваційними технологіями сучасної трансформації є відновлювальна енергетика (Дж. Рифкін) [13] та штучний інтелект (М. Тегмарк) [16]. Ця трансформація відбувається на тлі зростаючої загрози кліматичної катастрофи та відповідної необхідності впровадження відновлювальної енергетики, а також розв'язання гострих соціально-політичних проблем у більшості країн світу. Зрозуміло, що ефективно розв'язання цих глобальних проблем з позицій постмодерністського підходу та політики постправди є досить малоімовірним. Тому у XXI ст. у сфері філософської думки відбувається подолання певних обмеженостей постмодернізму шляхом «повернення» до класичного прагматизму, який у такій ситуації виявляється пост-постмодернізмом.

Притаманна представникам Постмодернізму критика метафізичного підходу філософії Модерну, на якій вони акцентують, системно проводилася представниками прагматизму ще раніше – від 1870-х років [5, с. 54]. Л. Хікман у праці «Прагматизм як пост-постмодернізм» відзначає, що ще за півстоліття до того, як термін «постмодернізм» став застосовуватися у працях з філософії, прагматизм вже адаптував антифундаменталістський підхід до традиціоналістської метафізики, що відповідає програмі Ф. Ліотара про запобігання гранднاراتивам у філософському дискурсі [5, с. 2]. Л. Хікмен відзначає: «З погляду класичного Прагматизму... постмодернізм продовжує страждати від двох труднощів, котрі Прагматизм вже подолав: як враховувати та використовувати об'єктивність; та як припинити процеси нескінченної самореференції, переопишування та реінтерпретації таким чином, щоб створити надійні умови для дій» [5, с. 2]. У цьому сенсі класичний прагматизм вже здійснив цю роботу і, водночас, є вільним від недоліків постмодерністів, тому його можна назвати пост-постмодернізмом [5, с. 14], оскільки він долає надмірну увагу постмодернізму до деконструкцій і не зводить повноту досвіду людини до мовної гри.

Філософський постмодернізм, на думку Л. Хікмена, заперечує деякі ключові твердження, методи й висновки філософії від Р. Декарта до Г. Гегеля, які він вважає фундаменталізмом й епістемологіч-

ним ексклюзивізмом, і які закорінені у традиції, що тягнуться ще від Платона й Арістотеля. Згідно з філософією постмодернізму, такі поняття, як «природа», «майбутнє» не гарантують нейтральності та об'єктивності. Крім того, сфери діяльності людини, що використовує мову, є не референтними, а саморефлексивними системами і тому не можуть створювати та підтримувати смисли та цінності. Іншими словами, постмодернізм намагається конструювати смисли поза контекстом трансцендентних цінностей та намагається відшукати можливості діяти у ситуації відсутності абсолютної істини [5, с. 15]. Філософський постмодернізм виступає з позицій культурного лібералізму, заперечуючи гранднаративи, котрі є підставою колоніалізму [5, с. 17], а метафізика у будь-якій формі є неприйнятною, позаяк вона необґрунтовано закликає до привілейованої позиції однієї із сторін та відкидає відмінності життєвого досвіду людей із фундаментальних питань [5, 18].

Особливу увагу Л. Хікмен звертає на позицію Р. Рорті, котрий за освітою був доктором філософії, проте, займаючись проблемами порівняльного літературознавства [5, с. 16], висловлював відразу до метафізики [5, с. 18]. На противагу цьому Л. Хікмен відзначає, що представник класичного прагматизму Дж. Дьюї, котрий також заперечував трансцендентальну метафізику, «не був постмодерністом, а займав позицію суттєво змістовнішу і яка виходить за межі «безпомилкового» погляду на речі. Іншими словами, Дьюї був пост-постмодерністом [5, с. 18]. Водночас, для Дьюї філософія як така продовжує залишатися «релевантною» [5, с. 62].

Якщо філософський постмодернізм для подолання трансцендентальної метафізики та світоглядного колоніалізму вдавався до латентно притаманних йому гіперреалістичних тенденцій, то Дж. Дьюї долає названі труднощі, з якими зіштовхнувся філософський постмодернізм з «позицій еволюційного натуралізму, що ґрунтується на емпіричному спостереженні та експериментальній роботі антрополога та еволюційного біолога» [5, с. 19]. Л. Хікмен зауважує, що, на думку Дж. Дьюї, для людей дослідження є важливим компонентом комунікації, який може побудувати зв'язки між іншими ізольованими культурами та дисциплінами з врахуванням

того, що вони здатні виконувати когнітивістську роботу у певному середовищі, включаючи соціальне середовище, і у цьому сенсі виробляють у собі також і спільні особистісні риси. На відміну від Р. Рорті, котрий заперечує роль філософії у функціонуванні науки у контексті людської діяльності, для Дьюї філософія є критичним медіумом, який є ефективним посланцем, своєрідним «офіцером-зв'язківцем», котрий робить взаємно зрозумілими провінційні, занадто спеціалізовані та формалізовані мови, універсалізуючи їх трансдисциплінарні значення, якими вони обмінюються [5, с. 19].

На думку Л. Хікмена, Дьюї є постмодерністом у тому сенсі, що він реконструював і почав працювати над тим, що постмодерністи просто відкинули: набір органічних функцій або діяльності, які є природними для людей як групи, що зумовлено їх спільною еволюцією, і це можна використовувати як частину процесу тестування та забезпечення базових цілей, а дослідження вбудовано у комунікацію як природна органічна функція людини як живого організму [5, с. 20]. Людині, згідно з прагматизмом, притаманна натуралістична метафізика, як своєрідна природна настанова, а об'єктивність означає, що можна у колективному дискурсі щось заперечити стосовно тлумачення подій та становища речей у дійсності [5, с. 20].

Л. Хікмен розкриває діалектику модерністського та постмодерністського світоглядів. Якщо модерністи виходили з позицій фундаменталізму, есенціоналізму та реалізму, то постмодерністи акцентують увагу на неукоріненості, наративізмі та номіналізмі [5, с. 22]. Дьюї, на думку Л. Хікмена, не відмовляється від метафізики як такої; він відмовляється від трансцендентальної метафізики, проте конструює натуралістичну метафізику, котра спирається на емпіричні дані конкретних наук [5, с. 26], а отже, і онтологічні побудови не відкидаються як такі, але вони спираються не на трансцендентальну метафізику, а на певний синтез фактологічних даних конкретних наук. У цьому сенсі Д. Дьюї є, на думку Л. Хікмена, пост-постмодерністом [5, с. 29].

Як відзначає Л. Хікмен, Р. Рорті сконструював новий тип прагматизму, поєднавши його з французькою постмодерністською філософією [5, с. 49]. Водночас, він редукував проблематику філософії

до лінгвістичної, а наукове дослідження звів до вибору більш-менш вдалого набору слів, прийшовши врешті-решт до крайньої форми когнітивного релятивізму [5, с. 51]. У такому разі культурне й моральне життя стає також край релятивізованим і кожна суб'єктивна точка зору відчуває себе такою, що займає привілейовану позицію [5, с. 52]. Постмодернізм таким чином спрощує структуру людського досвіду, зводячи його до площини досвіду лінгвістичного.

Проте, і класичний прагматизм у останніх десятиліттях XIX ст. також критикував філософію модернізму й картезіанський дуалізм, але він залишав як точку опору у житті людини її індивідуальні й інституціональні звички, а отримуване знання вважав платформою для дій, на основі яких можна також вибудовувати все нові й нові такі платформи [5, с. 53]. Класичний прагматизм у пізнанні й діяльності виходить з фалібілізму, припущення, що у пізнанні може бути помилка, і тому робочі гіпотези й емпіричні правила, а також перевірені інструменти можуть бути переглянуті відповідно до нових обставин, і це відкидає можливість гранднاراتивів [5, с. 53]. У цьому сенсі класичний прагматизм, як і постмодерністська філософія, долає метафізику картезіанства і, водночас, на відміну від останньої, створює передумови практичної реалізації здобутих знань.

Важливою для людської діяльності є і проблема свідомості. Якщо для Р. Рорті свідомість є децентралізованим г'юмівським «Я» [5, с. 58], і тому нібито існують непереборні відмінності людського досвіду [5, с. 42], то для класичного прагматизму «Я» виявляється не таким децентралізованим і є органічним комплексом імпульсів, звичок, поведінки, що глибоко вкорінені у природній історії людини чи організму й залежать від складного соціального середовища для свого росту й розвитку [5, с. 54]. Крім того, Л. Хікмен зазначає, що для Р. Рорті фізична реальність є не чим іншим, ніж «соціальним конструктором» [5, с. 55], а оскільки наукові стандарти об'єктивного дослідження інкорпоровані у систему організації демократії, то для постмодернізму демократичні процеси не мають об'єктивного підґрунтя, а є лише результатом довільної домовленості громадян [5, с. 58].

Прагматистський підхід відкриває можливість ґрунтовного аналізу проблем глобалізму й глобального громадянства, котре має правову опору у Загальній декларації прав людини 1948 р., що регулює питання торгівлі, довкілля, охорони здоров'я тощо. Наразі неурядові організації та групи по інтересам за допомогою електронної комунікації, котра швидко долає національні кордони, можуть об'єднуватися для обговорення та вирішення стратегічних та поточних питань, що їх турбують. Це сприяє виникненню або покращенню існуючих наднаціональних інститутів міжнародної кооперації й формуванню нового космополітизму та розширенню демократії [5, с. 32]. Завдячуючи такій кооперації, міжнародна громадянська спільнота приділяє більше уваги етичним питанням, дискутуючи з питань економічної та екологічної справедливості. Класичний прагматизм є досить актуальним підходом і дієвим методом для культивування глобального громадянства й усталеної глобальної публічності [5, с. 33].

На противагу Ж.-Ф. Ліотару, який вважає, що не повинно бути привілейованих методів, Л. Хікмен відзначає, що таким привілейованим методом може бути експериментальний метод [5, с. 34], котрий акцентує увагу на практичних наслідках, що є об'єктивними і які можуть коригуватися залежно від певних умов та обставин, оскільки, згідно з класичним Прагматизмом, наше поняття про ці наслідки є вичерпним поняттям відповідного об'єкта [5, с. 36]. Як зазначає Л. Хікмен, прагматизм розглядає дослідження як природну адаптивну діяльність, що пов'язана з органічною природою. На свідомому рівні дослідження починається із ситуацій, що викликають у людини сумнів щодо знань про дійсність, якими вона володіє, і для подолання цієї непевної ситуації вона прагне чітко визначити й сформулювати проблему. У цій ситуації людина використовує різноманітні інструменти, як абстрактні, так і конкретні, формулює гіпотези, котрі вона перевіряє всередині власної екзистенції, а також те, які виникли складності з мотивацією до діяльності [5, с. 37].

Із погляду прагматизму, індивідуальне «Я» людини існує лише у взаємозв'язках та комунікацією з іншими людьми. Так, для Дьюї, на думку Л. Хікмена, «Я» є способом асоційованого життя та

виникає зі спільного досвіду, що формується у комунікації. Водночас, над цією природною спільністю людей має будуватися моральний та естетичний чинник, який постійно свідомо підтримується за посередництвом емоцій та інтелекту [5, с. 40]. Естетична освіта в умовах культурної різноманітності є для прагматизму важливим компонентом формування світового громадянства й громадянського суспільства, і має охоплювати музику, архітектуру, літературу та інші мистецтва й ремесла [5, с. 38]. Прагматизм визнає факт культурних відмінностей між різними народами, проте заперечує скептичну версію культурного релятивізму і стверджує можливість створення спільнот навіть між найрізноманітнішими групами населення, що можуть бути об'єднаними на основі еволюційного натуралізму [5, с. 42], тобто спільних рис біосоціальної природи, базових архетипів та цінностей людини.

Цінності людей можуть не збігатися, проте прагматизм має надійний експериментальний інструмент визначення й перевірки валідності тих чи інших цінностей на предмет того, яка з них є більш «цінною», більш важливою для гідного життя людини [5, с. 45]. Глобальне громадянство формується на основі спільних проблем людства враховуючи водночас розбіжності, що можуть виникати на місцевому, регіональному та національному рівнях [5, с. 46]. Глобальне громадянство, таким чином, спирається не на політичні орієнтири, а на експериментальний метод природничих і технічних наук, тому воно вимагає суворого дотримання експерименталізму [5, с. 47].

Прагматизм націлений насамперед на пошук найважливіших чинників, що забезпечують виживання та розвиток людини й суспільства. Одним із зазначених чинників є такі напрацьовані способи і схеми діяльності, як звички людини, що забезпечують найбільш ефективні її дії як у порівняно стабільному природному й соціальному середовищі, так і у ситуації стрімких соціальних змін. Останнє вимагає вироблення нових і вдосконалення старих звичок. Звички є результатом навчання і притаманні всім живим організмам. Як зазначає Л. Хікмен, у людини, яка навчається певним корисним вмінням та навичкам, частина звичок із часом стають несвідомими, крім того, звички стають засобом контролю певних дій [5, с. 244].

Виробляючи певні звички у власній уяві, людина свої ідеї та ідеали перетворює на певні стереотипи дій за допомогою тих чи інших мисленневих експериментів. Ці ідеї та ідеали стають засобами контролю того, наскільки вдало вироблена нова або вдосконалена стара звичка [5, с. 245]. Тварини також виробляють певні речі, але, як вважає Л. Хікмен, «люди, крім того, здатні виробляти звички, і їхня більша організаційна складність – більша здатність до самоконтролю – дає їм можливість вдосконалювати ці звички таким чином, що вони стають більш витонченими й більш відповідними їхній екзистенційній ситуації. Як і тварини, люди «наділені» запасом звичок. Проте, на відміну від тварин, вони здатні маніпулювати ними й покращувати вже існуючі старі звички, і створювати нові» [5, с. 245]. Якщо звичка є неадекватною у певних життєвих ситуаціях, людина може позбутися її, або переробити на більш ефективну, щоб вона могла працювати у майбутньому в аналогічних ситуаціях. Завдячуючи своїй раціональності і процедурам виявлення помилок, наука є самокритичною, самоконтролюючою й самоконтрольованою [5, с. 247], і тому вона допомагає вдосконалювати звички як усталені форми і схеми діяльності людини. Дослідники у сфері науки, котра є логічною самоконтрольованою конструкцією, що слугує основою сучасного виробництва, створюють більш потужні та витончені звички як форми й схеми практичної діяльності людини [5, с. 248]. У цілому, як відзначає Л. Хікмен, прагматизм не наголошує на суперечках між когнітивістами та прагматичними, не розглядає людський розвиток ні у термінах ідей, ні у термінах діяльності, а зосереджується головним чином на продукуванні звичок. Тобто, він обходить питання взаємовідносин теорії та практики і звертається насамперед до виробництва звичок [5, с. 254].

Роль і значення звички у прагматизмі відзначали також К. Лег та Дж. Рейнольдс. Вони стверджували, що поєднання когнітивістського розуміння та тілесних навичок у понятті звички сприяє підвищенню продуктивності в усіх сферах життя, оскільки значна частина людської діяльності є результатом навчання, а не лише суто свідомих зусиль [10, с. 14].

Отже, прагматизм відсторонюється від тих філософських підходів, котрі намагаються з'ясувати те, яким чином ідеї виводяться з дійсності й реалізуються у дійсність у процесі практичних дій, позаяк це призводить до дуалізму ідей і дійсності. Відповідно до натуралістичної метафізики, якої дотримується прагматизм, людина у процесі життєдіяльності, подібно до інших біологічних організмів, виробляє певні адаптаційні звички й навчається їм у інших осіб власного виду. Але, на відміну від тварин, людина, завдячуючи логічному мисленню й науці, може цілеспрямовано покращувати вже існуючі свої звички як усталені форми, схеми та способи власної діяльності й створювати нові. Якщо та чи інша звичка є невдалою й неефективною, людина сумнівається у її ефективності і використовує логічне мислення, а у розвиненому соціумі – здійснює наукові дослідження й експериментує у пошуку більш ефективних форм, схем та способів діяльності.

Таким чином, на відміну від постмодерністської філософії і неопрагматизму, котрий має лінгвістичне спрямування, класичний прагматизм уникає нескінченних мовленнєвих деконструкцій й зосереджує увагу на процесі практичної діяльності.

Особливість філософського прагматизму, на думку Н. Решера, полягає у тому, що головне місце у ньому займає метод. Згідно із цим методом, твердження та тези прагматизму не перевіряють прямим чином результати практичної діяльності, а застосовують для цього методи опитування, що мають ймовірність досягнення консенсусу. Практика перевіряється не з погляду відповідності її результатів вихідним твердженням та тезам, а з точки зору можливості за допомогою практичних результатів надавати матеріали для успішного прогнозування та ефективного контролю застосування здобутих знань. Істина, на думку Н. Решера, тут оцінюється за допомогою процесів доказу й обґрунтування, за допомогою яких ми на практиці визначимо, що прийняти за істину. Пізнання – це своєрідна гра з природою у стеження за нею, щоб привести наші когнітивні моделі існування у відповідність до «реальних речей» [12, с. 75]. Осягнути реальність як таку з позиції Прагматизму не так просто, оскільки вона надзвичайно складна й багатогранна. Для орієнтації у

надзвичайно складному світі людина користується низкою наук, таких як фізика, хімія, біологія, економіка, соціологія, психологія тощо, які дають можливість у певному наближенні відтворити лише той чи інший аспект дійсності, проте вони не можуть точно спрогнозувати, що відбудеться з людиною у майбутньому. У практичній діяльності людина має використовувати ці науки, проте діяти вона може, лише висуваючи гіпотези щодо дійсності й постійно контролюючи міру їх реалізації.

Важливою функцією та практичним результатом науки, котра спирається на експериментальну базу, є здатність робити передбачення. А. Гуліан вважає, що це можливо на основі універсальної методології, яка, однак, ґрунтується на специфіці підходів, що розрізняють природну реальність, соціальну сферу та царину штучних речей, причому епістемологія та методологія тут мають підпорядковуватися онтології [3, с. 82]. Для прагматизму цілком є прийнятним плюралізм, відповідно до якого універсальна прагматистська методологія має діяти незалежно від того, застосовується вона до природних явищ, на які спрямовані природничі науки, чи до соціальної сфери, котру досліджують суспільні науки, чи до штучно створеною людиною реальності – засобів виробництва, інфраструктури, предметів мистецтва тощо. Наукове передбачення, як вважає А. Гуліан, потрібне для вироблення та прийняття практичного рішення. Передхоплюючи майбутнє, передбачаючи його, людина створює індикатори для того, що має бути зроблено, – вироблено певні приписи та алгоритми дій, – за допомогою яких людина має змогу розв'язати конкретну проблему [3, с. 86]. Наукове передбачення, що спирається на експериментальну базу, є передумовою приписів до діяльності, котра у процесі комунікації призводить до взаємодії задуму, процесу та результату як внутрішньої динаміки у свідомості людини, що спричиняє зовнішню динаміку у нормативному, організаційному та соціальному контексті [3, с. 94].

Дуже показово прагматистська методологія спрацьовує в економічній діяльності людини. На перший погляд, економічна теорія є раціонально-прагматичною за своїм поняттям, але вона не вичерпує зміст того різноманітного практичного знання, яке потрібно для

здійснення економічної діяльності. К. Грін та М. Стойєр вважають, що практикуючий економіст має постійно експериментувати та у кожній ситуації робити вибір способу конкретних дій [2, с. 122], хоча підготовка економістів зосереджена здебільшого на засвоєнні економічного аналізу та теоретичних методів мислення, а не розробці теорії економічної поведінки та методів експериментальної перевірки цих останніх теорій. Ніякий універсальний метод мислення не зможе керувати практичною діяльністю у сфері економіки. Забезпечити багатоманітність інструментів та навичок практичної економічної діяльності можливо лише при плюралістичному методологічному підході та використовуючи рівень емпіричного економічного дослідження. Зокрема, інженерний підхід до стабілізації економіки передбачає моделювання, а не причинно-наслідковий аналіз [2, с. 122]. Тут стосовно співвідношення економічної теорії та економічної діяльності можна виокремити принаймні три рівні: по-перше, економічна теорія, що призначена для пояснення та оцінки економічних процесів у суспільстві, по-друге, теорія економічної діяльності як узагальнення алгоритмів дій економічних агентів, і, по-третє, самі емпіричні економічно значущі цілеспрямовані дії агентів, котрі є водночас і експериментуванням з економічною реальністю, і вибором покрокових дій на основі зворотних зв'язків.

Економічні закони як такі не можуть спостерігатися безпосередньо, позаяк людина вибудовує певні теоретичні конструкції, які докладає до соціально-економічної реальності. На думку К. Грін та М. Стойєра, загальні твердження теорії відрізняються від експліцитно сконструйованої моделі, яка є конкретною версією довільно викладеної теорії [2, с. 124]. У боротьбі за споживача виробники використовують різноманітні ситуативні моделі пристосування до ринку відповідно до того чи іншого економічного кластера, враховуючи інформацію про ціни, розташування торгових точок, якості пропозиції тощо, де економічні закони у чистому вигляді маються на увазі лише у кінцевому підсумку [2, с. 135]. Прагматистська методологія виявляється такою, що ефективно працює як у реальних економічних ситуаціях, так і в економічній реальності в цілому, вдало поєднуючи

загальну економічну теорію, практичні моделі економічної діяльності й емпірично регульовану економічну практику.

У часи екстремальних умов життя суспільства, наприклад, екологічних катастроф чи війн, прагматистська ідея ефективності виробничої діяльності має бути посилена у тому напрямку, щоб усунути другорядні проекти діяльності у соціумі й сконцентруватися на розв'язанні найбільш критичних проблем для врятування життєздатності даного суспільства у контексті глобального виживання людства.

Прагматистський підхід в економічній діяльності не зводить її до редукціоністсько-моністичного зрізу і не обмежується лише питаннями комерційної доцільності, а звертає увагу на етичні компоненти цієї діяльності, що стосуються таких важливих соціальних цінностей, як добробут, суттєвим моментом якого є здоров'я та глобальна справедливість [1, с. 207]. Так, А. Сенсі вважає, що під час аналізу економічного аспекту людської діяльності потрібно виходити не лише з епістемічних (простота, логічність, ясність, універсальність) [1, с. 208], а й із етичних цінностей та соціальної важливості цієї діяльності, охоплюючи й глобальний вимір [1, с. 210]. А. Сенсі відрізняє, з одного боку, епістемічний статус економіки як науки (раціональність, об'єктивність-неупередженість переконань, претензій, ціннісних суджень, що стоять за оперативними виборами та оціночними практиками) і неепістемічні цінності, та оціночні судження, котрі також можуть фіксуватися за допомогою облікових записів та показників [1, с. 211]. Тут має враховуватися ціннісний плюралізм – вільні інтерпретації множинних конфліктуючих цілей та цінностей, що мають об'єктивне значення й існують у різних суб'єктів соціуму, що роблять той чи інший раціональний вибір [1, с. 212]. Прийняття раціональних рішень на суспільному рівні, що враховують ефективний і справедливий розподіл ресурсів, передбачає, як вважає А. Сенсі, перевірку правильності, легітимності та соціальної бажаності множини суперечливих цінностей і раціональних цілей у конкретних соціально-політичних умовах [1, с. 219].

Розв'язання питання морального значення економічної діяльності полягає, на думку А. Сенсі, у тому, щоб інкорпорувати

об'єктивні за своїм значення множинні контекстуальні інтер-суб'єктивні цінності в економічній моделі без шкоди для об'єктивно-неупереджених суджень, що лежать в основі наукових досліджень та виробництві наукових знань [1, с. 221]. Для цього потрібно агрегувати індивідуальні рейтинги корисності на колективному рівні і виходити не з абстрактних принципів раціональності, а з встановлення узгодженості цінностей етичного та соціального значення з раціональною поведінкою [1, с. 224]. Узгодження цілей діяльності громадянського суспільства, котре має право обирати життєві принципи та цінності, здійснюється шляхом публічних дебатів і демократичних процедур обговорення [1, с. 229]. Що повніше громадянське суспільство бере участь в обговоренні та дебатах, то більш строгим, обґрунтованим й надійним буде управлінське наукове знання про суспільство, на основі якого воно може діяти [1, с. 230]. Одночасне поєднання плюральних «контекстуальних цінностей та об'єктивно-неупереджених суджень здатне забезпечити дієві показники добробуту, здоров'я та справедливості, які можна використовувати для підтвердження неупередженого та об'єктивного виробництва наукових знань у сучасному комплексі демократії як у локальному, так і у глобальному вимірі» [1, с. 231].

Прагматистський підхід в економіці є раціональним та ефективним ще й тому, що він враховує реальні цінності людини й суспільства, які неможливо вичерпно сформулювати, проте можна покровоко контекстуально й експериментально оцінювати й реалізовувати, використовуючи на кожному такому кроці зворотний зв'язок. Найголовніші з цих цінностей мають об'єктивний прояв і охоплюють життя, здоров'я, добробут, ідентичність та існують у розгалуженому контексті великої кількості інших, до повної експлікації яких можна наблизитися нескінченно як у ситуації із квадратурою кола. Базові цінності реалізуються через цінності інструментальні, які мають бути ефективними в адаптації людини до природного й соціального середовища і які мають постійно розвиватися й бути висококонкурентними у змаганні між соціумами. Предметом змагальності має бути не лише рівень технологій, а й рівень суспільних відносин та соціального управління. До того ж, високі технології здебільшого

виробляються у тих соціумах, у яких існують демократичні суспільні відносини й високий рівень менеджменту у виробництві, конструкторській та науковій діяльності.

Відповідно до прагмативізму, моральні цінності разом із засобами їх реалізації є невід'ємним компонентом діяльності людини (М. Сантореллі) [14, с. 12]; для прагматизму важливим є поняття моральної практики (С. Марчетті) [11, с. 4]; у розв'язанні моральних проблем має застосовуватися експериментальний підхід, як і у природничих науках (Б. П. Ібанес) [7, с. 10]; моральні судження є експериментальними гіпотезами й перевіряються досвідом у об'єктивних життєвих ситуаціях (М. Кленк) [9, с. 14]; з позиції прагматизму, гуманізм має спиратися на реальну людську діяльність й уникати метафізичних обґрунтувань (У. Шуленберг) [15, с. 5]. Для розв'язання екологічних проблем у їх моральному та соціальному аспекті найбільш ефективними з погляду прагматизму є демократичні процедури за активної участі всіх членів суспільства, коли вивільняється особистісний потенціал людини і вона співпрацює з громадою [6, с. 12].

Отже, прагматизм розглядає мораль не у сенсі метафізичного протиставлення та пошуків поєднання вольового суб'єктивного переживання та об'єктивного результату, а як чинник, вплетений у досвід адаптаційно-інноваційної діяльності людини, котра має низку інших аспектів: економічний, політичний, естетичний тощо, а також враховує важливі для життя людини цінності, зокрема безпеку, добробут, здоров'я, задоволеність життя та ін. Різноманітні моральні настанови та цінності, які притаманні індивідам, агрегуються, синхронізуються як гіпотези у процесі вироблення спільного рішення у їхній дискусії та взаємодії й оцінюються у результаті сумісної економічної, соціально-політичної та іншої діяльності як своєрідного експерименту із зворотнім зв'язком, стають звичкою (формою, алгоритмом та способом діяльності). Якщо іншим живим істотам звички притаманні від природи та доповнюються інстинктивним навчанням, то людина має ту особливість, що вона виробляє нові звички як форми, алгоритми та способи діяльності, в які входить також і наукове пізнання. Звички є не лише інструментами діяльності, а й

інструментами оцінювання результатів діяльності і є основою як виробництва засобів існування, так і створення більш досконалих інноваційних суспільних відносин. Прагматизм заперечує трансцендентальну метафізику, але не заперечує метафізику натуральну, що спирається на життєвий досвід, та експериментальну науку і є продуктивною гуманістичною концепцією, що сприяє добробуту, здоров'ю та свободі людини у сучасному демократичному соціумі.

Підсумовуючи відзначимо, що прагматизм раніше від постмодерністських філософів подолав метафізичний фундаменталізм та епістемологічний ексклюзивізм філософії від Р. Декарта до Г. Гегеля. Прагматизм не використовує таке, наприклад, поняття як «природа» котре не гарантує об'єктивності; не постулює трансцендентних цінностей; знаходить способи діяти у ситуаціях відсутності абсолютної істини; не намагається на відміну від метафізики займати привілейовану позицію; не покладається на гранднаративи, котрі є підставою колоніалізму тощо. Крім того, класичний прагматизм виходить з позицій фалібілізму, вважаючи, що у людському пізнанні можливі помилки і тому робочі гіпотези можуть бути переглянуті відповідно до обставин, що складаються, і це дає можливість уникнути гранднаративів. Водночас, прагматизм, на відміну від філософії постмодернізму, враховує та використовує об'єктивність та не скочується до нескінченної самореференції, деконструкції та переінтерпретації. Так, Р. Рорті сконструював свою філософську концепцію шляхом поєднання французького постмодернізму з прагматизмом, звузивши проблематику останнього до лінгвістичної і дійшовши до лінгвістичного релятивізму, який він зробив привілейованою суб'єктивною позицією. У такому разі неопрагматизм Р. Рорті втрачає можливість, що була притаманна класичному прагматизму, вважати повноту досвіду людини точкою опори у практичному житті та використовувати здобуті людиною знання в якості платформи для дій. У такому разі, долаючи звуженість позиції постмодернізму та спираючись на індивідуальні й інституціональні звички та досвід людини, класичний прагматизм постає як пост-постмодернізм.

Таким чином, філософія постмодернізму суттєво спрощує структуру досвіду людини, зводячи його до лінгвістичного, а життєву практику – до саморефлексивних актів самореференції, деконструкції, реінтерпретації, тобто різних процедур мовної гри. Це врешті-решт приводить людину до крайнього когнітивного скептицизму. Прагматизм, навпаки, спирається на складну структуру когнітивного і практичного досвіду людини, що дає їй можливість активно діяти у природному та соціальному світі, висувуючи гіпотези, зокрема й наукові, щодо природи світу й ефективності моделей та алгоритмів власної практичної діяльності. Названі гіпотези перевіряються на досвіді у процесі практичної діяльності за допомогою зворотних зв'язків, що відкриває можливість отримати нові, більш релевантні гіпотези щодо реальності й моделей та алгоритмів діяльності.

Прагматистський підхід є ефективним і тоді, коли суспільство перебуває у ситуації цивілізаційної трансформації, що супроводжується екологічними катастрофами та війнами. У даному випадку суспільство має зосередити максимум можливих ресурсів на виживанні, а також творчому розвитку тих якостей, що забезпечують його життєздатність. Спектр та варіабельність свободи вибору тут спрямовуються на збереження ідентичності та свободи людини й суспільства у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cenci A. The «Economic Method» and Its Ethical Component: Pluralism, Objectivity and Values in Amartya Sen's Capability Approach / ed. Gonzalez W. J. *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. 247 p. Springer Nature Switzerland AG, 2020. P. 207–234. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_11
2. Greene C., Steuer M. The Methodology of Theories in Context: The Case of Economics Clustering / ed. Gonzalez W. J. *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. 247 p. Springer Nature Switzerland AG, 2020. P. 121–140. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_7

3. Guillian A. Methodological Incidence of the Realms of Reality: Prediction and Complexity / ed. Gonzalez W. J. *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. 247 p. Springer Nature Switzerland AG, 2020. P. 81–98. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_5
4. Харпi Н. Ю. *Sapiens. Людина розумна. Коротка історія людства*. Київ : Форс Україна, 2021. 544 с.
5. Hickman L. A. *Pragmatism as Post-Postmodernism. Lessons from John Dewey*. Fordham University Press, 2019. Project MUSE. 284 p. DOI: 10.1353/book.63578
6. Honnacker A. Environmentalism and Democracy. Pragmatist Perspective on a Precarious Relation. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy. Democracy as a Form of Life*. 2022. XII-2. P. 1–22. DOI: 10.4000/ejrap.2132
7. Ibanez B. P. The (Very Needed) Experimental Turn in Ethics. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. 2021. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–17. DOI: 10.4000/ejrap.2455
8. Jaspers K. *The Origin and Goal of History*. Yale University Press, 1965. 294 p.
9. Klenk M. Pragmatism and Moral Objectivity. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. 2021. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, P. 1–19. DOI: 10.4000/ejrap.2677
10. Legg C., Reynolds J. Habits of Mind. New Insights for Embodied Cognition from Classical Pragmatism and Phenomenology. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. 2022. XIV-2. Pragmatism and Phenomenology: A Metaphilosophical Reconsideration. P. 1–21. DOI: 10.4000/ejrap.2994
11. Marchetti S. Introduction to Pragmatist Ethics: Theory and Practice. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy. Pragmatist Ethics: Theory and Practice*. 2021. XIII-2. P. 1–8. DOI: 10.4000/ejrap.2664
12. Rescher N. Metodological Pragmatism / ed. Gonzalez W. J. *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, 2020. 247 p. P. 69–80. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_4
13. Rifkin J. *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World*. First published in 2011 by Palgrave Macmillan. New York : St. Martin's Press LLC. 304 p.
14. Santarelli M. Between Problematization and Evaluation. Some Remarks on Pragmatism and Genealogy. *European Journal of Pragmatism and* 90

American Philosophy. 2021. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–18. DOI: 10.4000/ejrap.2450

15. Schulenberg U. Pragmatism, Humanism and Form. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. 2021. XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. P. 1–22. DOI: 10.4000/ejrap.2563

16. Тегмарк М. *Життя 3.0. Доба штучного інтелекту*. К.: Наш формат, 2019. 432 с.

REFERENCES

Cenci, A. (2020). The “Economic Method” and Its Ethical Component: Pluralism, Objectivity and Values in Amartya Sen’s Capability Approach. W. J. Gonzalez (Ed.). In *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, pp. 207-234. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_11

Greene, C. & Steuer, M. (2020). The Methodology of Theories in Context: The Case of Economics Clustering. W. J. Gonzalez (Ed.). In *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, pp. 121-140. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_7

Guillan, A. (2020). Methodological Incidence of the Realms of Reality: Prediction and Complexity. W. J. Gonzalez (Ed.). In *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, pp. 81-98. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_5

Harari, Y. N. (2021). *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Kyiv: Fors Ukraina. [In Ukrainian].

Hickman, L. A. (2019). *Pragmatism as Post-Postmodernism*. Lessons from John Dewey. Fordham University Press. Project MUSE. doi:10.1353/book.63578

Honnacker, A. (2020). Environmentalism and Democracy. Pragmatist Perspective on a Precarious Relation. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy. Democracy as a Form of Life*. XII-2, 1-22. DOI: 10.4000/ejrap.2132

Ibanez, B. P. (2021). The (Very Needed) Experimental Turn in Ethics. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2, pp. 1-17. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. DOI: 10.4000/ejpap.2455

Jaspers, K. (1965). *The Origin and Goal of History*. Yale University Press.

Klenk, M. (2021). Pragmatism and Moral Objectivity. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2, 1-19. Pragmatist Ethics: Theory and Practice. DOI: 10.4000/ejpap.2677

Legg, C. & Reynolds, J. (2022). Habits of Mind. New Insights for Embodied Cognition from Classical Pragmatism and Phenomenology. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIV-2, pp. 1-21. Pragmatism and Phenomenology: A Metaphilosophical Reconsideration. DOI: 10.4000/ejpap.2994

Marchetti, S. (2021). Introduction to Pragmatist Ethics: Theory and Practice. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. *Pragmatist Ethics: Theory and Practice*, XIII-2, pp. 1-8. DOI: 10.4000/ejpap.2664

Rescher, N. (2020). Metodological Pragmatism. W. J. Gonzalez (Ed.). In *Methodological Prospects for Scientific Research. From Pragmatism to Pluralism*. Synthese Library 430. Springer Nature Switzerland AG, pp. 69-80. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52500-2_4

Rifkin, J. (2011). *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World*. First published in 2011 by Palgrave Macmillan. St. Martin's Press LLC. New York.

Santarelli, M. (2021). Between Problematization and Evaluation. Some Remarks on Pragmatism and Genealogy. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2. Pragmatist Ethics: Theory and Practice, pp. 1-18. DOI: 10.4000/ejpap.2450

Schulenberg, U. (2021). Pragmatism, Humanism and Form. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XIII-2, Pragmatist Ethics: Theory and Practice, pp. 1-22. DOI: 10.4000/ejpap.2563

Tegmark, M. (2019). *Life 3.0. Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. Kyiv: Nash format. [In Ukrainian].

Valeriy Lyubiviy

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Leading Researcher of H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine; e-mail: yaroslav.lyubiviy@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-7323>

Understanding the structure of experience in classical Pragmatism and overcoming Postmodernism

Abstract

The current global economic, climate and military-political crisis which has become extremely acute after 02.24.2022 shows that the era of postmodernity and post-truth is coming to an end in the world and the radical transformation of society is accelerating. Postmodern philosophy is unable to respond to today's challenges as it reduces the fullness of cognitive and practical experience to linguistic experience and life practice to self-reflective acts of self-reference, deconstruction, reinterpretation i.e. various procedures of the language game. This approach does not allow a person to actively improve the situation in society in conditions of a global crisis. In contrast to this, classical Pragmatism implementing the main requests of the philosophy of postmodernism regarding: avoiding the postulation of transcendental values; refusal in contrast to metaphysics from occupying a privileged cognitive and value position; not relying on grand narratives which are the basis of neocolonialism; as well as finding ways to act in situations where there is no absolute truth (L. Hickman). However, Pragmatism in addition to implementing the demands of the philosophy of postmodernism relies on the fullness of the cognitive and practical experience of a person without simplifying the structure of the latter. Pragmatism puts forward hypotheses regarding the picture of the world and models, algorithms and methods of a person's own activity, experimentally, checks their effectiveness in the experience of cognitive and practical activity with the help of feedback which allows to propose new more relevant hypotheses regarding reality as such and models, algorithms, and methods of this activity. Realizing the demands of the philosophy of postmodernism, Pragmatism at the same time overcomes the narrowing of the structure of human experience only to the linguistic and in this sense is post-postmodernism. Pragmatism considers morality as a factor that is tightly woven into the activity experience of a person and has both a subjective and an objective dimensions which is embodied in an objective result and contributes to the

realization of values important to a person - safety, well-being, health, life satisfaction. Moral guidelines and values inherent to individuals are aggregated as hypotheses in the process of developing a joint decision in their discussion and interaction are evaluated as a result of joint activity as a kind of experiment with feedback and become a habit (form, algorithm and method of activity). Habits are not only a tool of activity, but also a tool for evaluating the results of activity and are a prerequisite for both the production of human means of livelihood and the creation of more perfect innovative social relations. Pragmatism is based on human life experience and experimental science and is a productive humanistic concept that promotes human freedom and well-being. When society is in a situation of civilizational transformation accompanied by environmental disasters and wars a pragmatic approach is quite effective. In this situation the society must concentrate the maximum possible resources on survival as well as creative development of those individual and institutional opportunities that contribute to its viability, preserve identity, and ensure human freedom.

Keywords: *pragmatism, postmodernism, experience, structure of experience, practical activity, morality, war.*